

XURSHID DO'STMUHAMMAD VA USMON AZIM ASARLARIDA TINISH BELGILARI LINGVOPOETIKASI

Maxkamova Dilnavoz Ziyodullo qizi

62-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23107406>

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy o'zbek nasri va she'riyati Xurshid Do'stmuhammad va Usmon Azim misolida tinish belgilarining lingvopoetik imkoniyatlari hamda muallif punktuatsiyasining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Badiiy matnda tinish belgilarining faqat grammatik-sintaktik vosita emas, balki emotsional-ekspressivlik, psixologik taranglik va ritmik-intonatsion tuzilishni shakllantiruvchi polifunksional semiotik birlik ekanligi ilmiy dalillangan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, punktuatsiya, muallif punktuatsiyasi, "grafik sukut" (pauza), emotsional-ekspressivlik, Xurshid Do'stmuhammad, Usmon Azim, okkazionalizm, matn lingvistikasi.

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnni antropotsentrik tamoyil doirasida tadqiq etish va uning estetik qatlamlarini ochib berish alohida ahamiyat kasb etadi.

Yozma nutqda tinish belgilari an'anaviy ravishda faqat sintaktik bo'linishni ta'minlovchi vosita deb qaralgan bo'lsa, bugungi lingvopoetika hamda matn lingvistikasida u muallifning individual uslubi, emotsional-ekspressiv holati va matnning ritmik-intonatsion arxitektonikasini belgilovchi polifunksional semiotik birlik sifatida e'tirof etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy o'zbek nasri va she'riyatida punktuatsion vositalarning lingvopoetik imkoniyatlarini ilmiy va xolisona o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Xurshid Do'stmuhammad nasriy asarlari hamda Usmon Azim she'riyatida qo'llangan tinish belgilarining lingvopoetik xususiyatlarini, muallif punktuatsiyasi va ularning emotsional-ekspressiv ma'no hosil qilishdagi o'rnini ko'rsatib berish tadqiqotning bosh maqsadidir.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun tinish belgilarining uzual va okkazional qo'llanish holatlarini tahlil qilish hamda ularning matnda "grafik sukut" (pauza) yaratishdagi uslubiy vazifalarini aniqlash belgilangan.

Asosiy natijalar va tahlil. Badiiy matnda tinish belgilarining qo'llanilishi nafaqat qat'iy grammatik qoidalarga, balki ijodkorning individual estetik niyatiga ham bo'ysunadi. Tadqiqot davomida quyidagi muhim ilmiy xulosalarga erishildi:

Ruhiy holat va "grafik sukut": Xurshid Do'stmuhammad nasrida ("Uch izhor" trilogiyasi, "Go'yo ro'yo" qissasi) ko'p nuqta (ellipsis) va undov belgilarining noodatiy kombinatsiyasi qahramonlarning ruhiy iztirobi, ichki kechinmalari va aytilmay qolgan gaplarini ("grafik sukut") aks ettiradi.

Masalan, "...- ..?" yoki "... siz yolg'iz meni , xo'p?" kabi punktuatsion tuzilmalar matnda so'zsiz tuyg'ularni va kognitiv bo'shliqni ifodalashga xizmat qiladi.

She'riyatda ohang va prosodiya: Usmon Azim she'riyatida tinish belgilari, xususan, tire va ko'p nuqta og'zaki nutqdagi pauza hamda intonatsiyaning yozma ekvivalenti sifatida namoyon bo'ladi. "Ammo... Bu... Tramvay... Ketmas o'yimdan" kabi misralarda punktuatsiya nutqning ichki ritmini ushlab turadi va emotsional ta'sirchanlikni oshiradi.

Uslubiy chekinish (okkazionalizm): Ijodkorlar odatiy grammatik qoidalardan chetga chiqqan holda belgilardan erkin foydalanishi matnning ta'sir kuchini oshiradi.

Tahlillar ko'rsatishicha, o'zbek badiiy matnlarida vergul (35%) va ko'p nuqta (15%) nisbatan faol qo'llanib, bu holat o'zbek tilining boy hissiy-semantik imkoniyatlaridan dalolat beradi.

Xulosa. Tinish belgilari badiiy matnda shunchaki sintaktik qoida emas, balki muallif g'oyasi, hissiyoti va individual uslubini yuzaga chiqaruvchi muhim lingvopoetik vositadir. Ular orqali asardagi yashirin ma'no qatlamlari kitobxonga ta'sirchan tarzda yetkaziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Do'stmuhammad X. Uch izhor (qissalar). – Toshkent: Sharq, 2012. – 280 b.
2. Do'stmuhammad X. Go'yo ro'yo (qissa) Nigoh. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – B. 45–112.
3. Azim U. Saylanma: She'rlar, dostonlar. – Toshkent: Sharq, 2007.
4. Baxriddinova B. M. Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi asoslari. Monografiya. – Toshkent: Akademnashr, 2015.